

Ettekanne SA *Domus Dorpatensis* ja TÜ eetikakeskuse projekti “Kuidas jõuda vägivaldavaba koolini” lõppkonverentsil Haridus- ja teadusministeeriumis

1. detsembril 2003

Koolivägivald kui kogu ühiskonna eetiline probleem

Margit Sutrop

Tartu Ülikooli praktilise filosoofia professor, eetikakeskuse juhataja

On igati tänuväärt, et Riigikogu esimees, haridus- ja teadusminister ning õiguskantsler on võtnud oma südameasjaks võidelda koolivägivalla vastu. Mõned küsivad, et kas sellel teemal pole juba küllalt kõneldud? Kas pole see järjekordne ratsu poliitikutele? Mina seda ei arva. Kujutage ette, et Eestis on täna hommikul sadu või isegi tuhandeid lapsi, kes avavad koolimaja ukse, hirm südames, et mida need klassikaaaslased täna välja mõtlevad. Millega nad mind täna pilluvad, milliste nimedega täna kutsuvad? Mõned neist paluvad hommikul ema-isa, et nad ei peaks üldse kooli minema. Mõni mõtleb koguni, et ei taha enam üldse elada. Sellised lapsed vajavad kaitset ja tähelepanu. Ja seepärast tuleb selle probleemiga tegelda, kuni on leitud teed koolivägivallaga võitlemiseks. Koolivägivalla juured peituvad sügavamal ühiskonnas ja seepärast pole loota kiireid lahendusi. Ent me kõik saame aidata kaasa ühiskonna muutumisele.

Koolivägivald või maalähedasemalt – kiusamine koolis – ei ole muidugi ainult Eesti ühiskonna probleem. Samuti ei saa öelda, et kiusamist varem ei olnud. Kui õiguskantsler Allar Jõks tõstas koolivägivalla probleemi, siis leidsid mitmed, et probleem on välja mõeldud või suureks puhutud. Viidati sellele, et juba Lutsu “Kevades” oli koolivägivald olemas ja seal oli see ju nii naljakas. Kõik me oleme naernud südamest selle üle, kuidas Toots Kiire uutel saabastel nõõbid ära lõikas. Või kuidas Köstrihärri lapsi värisema pani. Öeldakse, et see, et Toots Teelet patsist tiris, näitas vaid seda, et Tootsile Teele meeldis, aga ta ei osanud või ei sõandanud seda teisiti välja näidata. Pärast nad ju abiellusid, järelikult oli see väike vahejuhtum tavaline eelmäng hilisemale armuloole! Naerdakse ka selle loo üle, kui Imelik oma

kandlega tuleb ja Toots Imelikule hüüab: “Lase nüüd ruttu üks polka, ma lähen Tali pruudiga tantsima!” ja hakkab Teelega metsikut tantsu keerutama. Missugune vägivald on hullem, kas füüsiline (Toots tirib Teele vastu tahtmist tantsupõrandale) või psühholoogiline (Arno vaatab õnnetult pealt, kuidas tema suur sümpaatia Tootsi haardes väänleb, tegemist on ju Tootsi rünnakuga Arno vastu. Küllap juba mees teadis, kuidas ta Arno tundeid riivab!). Osavalt manipuleerib Arno tunnetega ka tüdruk ise: meenutagem, mida ütleb Teele, kui Arno tema käest küsib, et kas on tõsi, et Toots temaga plaani pidama hakkab. See, et Arno pärast seda üha enam endasse tõmbus ja üksi hoidis, vaid õpetaja Laurilt mõistmist ja viiulimängust lohutust leidis, on küll kurb, ent ei pane meid mõtlema, et tollane koolielu mäda oli. Need pildikesed Paunverest on Eesti rahva jaoks elulähedased juhtumused, mis näitavad realistlikult, kuidas need asjad koolis ikka käivad. Tegelikult on ka need intsidendid koolivägivalla juhtumid, kuigi võrratult pehmemad kui need, mis täna lastele muret teevad.

Koolivägivalla all tuleks mõista igasugust rünnakut koolis, mis põhjustab ohvrile kestvat ängi ja hirmu võimalike uute rünnakute ees tulevikus. Koolivägivald võib esineda mitmel kujul: see võib olla **füüsiline** (igasuguse kehavigastuse tekitamine, löömine, pekmine, togimine, millegagi loopimine), **verbaalne** (sõnadega ähvardamine, alandamine, erinevate nimedega kutsumine), **sotsiaalne** (ignoreerimine, põlastamine, asjade peitmine, rikkumine või varastamine) või **psühholoogiline** (suhetega manipuleerimine, kuulujuttude levitamine, kurjade pilkude heitmine, jälitamine).

Lutsu “Kevade” värvikate tegelaste ja juhtumuste abil saab väga hästi kirjeldada koolivägivalla erinevaid vorme: **füüsiline** vägivald seisneb selles, et köster oma bambuspilliroost kepiga õpilasi nuhtleb; **verbaalne**: Toots annab Kuslapile nimeks Tiuks, mille all too väga kannatab; **sotsiaalne**: Toots lõikab Kiire saabastel nõõbid (seal mängis olulist rolli Kiire päritolu: rätsepmeistri poeg kandis naljakaid saapaid); **psühholoogiline**: Toots ähvardab Arnot, et hakkab ise Teelega plaani tegema, kui too võru ei too. Teele jätab Arno teadmatusse ja teeb muudkui muud tegemist.

Miks just koolivägivald tähelepanu all?

Võib küsida, miks just koolivägivald on eriline probleem, millele tasub nii palju tähelepanu pöörata? Vägivallada on palju ka vanglas, sõjaväes ja lõbumajas. See, mis toimub näiteks vangla või lõbumaja seinte vahel, on viimasel ajal avalikuks tulnud. Ja sellegi vägivalla vastu tuleb võidelda.

Siiski võib näidata, miks just koolivägivald vajab erilist tähelepanu:

a) Laps ei tea, et vägivalda situatsioon läheb mööda. Talle tundub, et praegune hetk kestab kogu elu. (Kooliõpilaste rühmatöös juhiti tähelepanu sellele, et vanematele õpilastele tunduvad kunagised mured tühised. Nad leidsid, et seda peaksid vanemad õpilased noorematele selgitama).

b) Lapse isiksus pole veel välja kujunenud, ta ei tea täpselt, kes ta on ega mis ta väärt on. Teiste silmade läbi näeb ta enda ilu ja isiksust. Teiste hinnang kujundab enesehinnangu. Olles kiusatud, kaldub ta kergesti arvama, et on ise süüdi. Seetõttu põhjustab koolivägivald ohvrite madala enesehinnangu, deformeerides isiksust ja jättes kustumatu jälje kogu eluks. Kiusatavatel areneb hiljem välja kas alaväärsuskompleks või agressiivsus.

c) Suhted on koolis väga püsivad: nii sõprussuhted kui ka võimusuhted. Laste kõnepruuki tarvitades on koolis popid ja nohikud. Ja katsugu keegi poolt vahetada! Õpetajatel on oma pailapsed ja oma murelapsed. Sageli on need seotud vanematega, mingite rollidega, mis kujunenud esimesest klassist peale (lapsevanem töötab reisibüroos ja aitab klassiekskursioone korraldada, tema last ei tohi karistada). Tugiõpilaste T.O.R.E. liikumise juhtki möönis rühmatöös, et vägivaldsed lapsed, kes ümber kasvanud, ei leia tagasi kooli minnes eest toetavat suhtumist, neid võetakse ikka sellena, kes nad enne olid. Omadest kogemustest viitaksin klassikokkutulekutele, kus ka kakskümmend aastat peale kooli lõpetamist tuleb välja, et inimesed surutakse tagasi neisse rollidesse, mis neil kooli ajal olid. Suurt rolli mängivad eelarvamused, mida on raske murda. Meie klassis oli üks rühm tüdrukuid, kes olid algklassides lapsikumad kui teised, armastasid mängida, neile jäi eluks ajaks külge nimetus "lehma kool", nendega polnud hea toon läbi käia. Ka kakskümmend aastat hiljem hoiduti neist eemale, kuigi neist olid saanud igati kenad inimesed.

Kool nagu vangla

Võib öelda, et teatud mõttes on kool lapse jaoks nagu vangla. Koolis veedab laps suurema osa ärkvel oldud ajast. Ta pole koolis vabatahtlikult, sageli ei lasta teda isegi vabalt välja (vt raudaed Raatuse kooli ümber, turvamehed koolide uste ees, kes sageli valvavad mitte seda, et pahad sisse ei saaks, vaid et oma õpilased välja ei pääseks. Koolil ja vanglal on palju sarnast ka selles mõttes, et need asutused on ühiskonna

peegliks. Ühiskonna väärtushoiakud määravad sealsed võimusuhted. Sallivuse ja hoolivuse määr koolis sõltub sallivuse ja hoolivuse määrast ühiskonnas.

Vaidleksin siin vastu haridus- ja teadusministrile, kes oma kõnes ütles, et ta ei usu, et koolivägivalla juured peituvad nõukogudeaegses koolis, et vägivalda on ju ka teistes ühiskondades. Ühelt poolt on see tõsi, teisalt aga ei ole ka. Igas ühiskonnas on koolivägivallal oma põhjused ja see võib võtta ka erinevad vormid. Oleme kuulnud vapustavatest juhtumitest Ameerika Ühendriikides, kus õpilane tuleb kooli püssiga ja laseb maha hulga kaasõpilasi ja õpetajaid. Saksamaa peab hoidma ära neonatsistlike puhanguid koolides: mõnedele sakslastele ei meeldi türklaste ja endise Jugoslaavia põgenike domineerimine. Eesti koolis on vägivald meie ühiskonna nägu. Selleks, et vägivallaga võidelda, peame kõigepealt harjuma peeglistse vaatama. Koolivägivalla põhjused on meie ühiskonnas levivates väärtushinnangutes: meil lokkab sallimatus, egoism ja autoritaarsus.

Sallimatus

Sotsialismi loosungiks oli kõikide inimeste võrdsus. Tegelikuses jagunesid inimesed võrdseteks ja enam võrdseteks. Kuigi enamikule meist oli see ideoloogia vastuvõetamatu, ei ole see mõtteviis kadunud koos nõukogude võimuga. Usun, et nii mõisa ajal kui nõukogude võimu ajal ei sallinud rahvas neid, kes olid privilegeritud. “Küllap nad end rahva kulul nuumavad!”, mõtles rahvas ja tal oli õigus. See suhtumine elab aga edasi ka nüüd, kus meil on oma riik ja oma härrad. Võrdsust nõutakse mitte ainult sissetulekutes vaid ka elustiilis ja mõtlemises. See, kes mõtleb teisiti kui harjutud, satub kergesti põlu alla. Miks Sina pead massist erinema? Miks Sa ei võiks olla üks meie seast? Kas Sa pead ennast paremaks?

Sallimatus avaldub ka suhtlemises teiste rahvastega. Oleme elanud pikka aega okupatsiooni tingimustes, isoleerituna muust maailmast. Selleks, et vastu pidada ja jääda püsima rahvana, oleme hakanud endale ette kujutama, et oleme midagi väga erilist: oleme kõige rohkem kannatanud, aga see-eest töökamad, haritumad ja uuendusmeelsemad kui teised, jne. Oi, kuidas me armastame rõhutada oma üleolekut lõunanaabritest ja teistest endistest sotsialismimaadest! Olgu tegemist Euroliitu astumisega või maailmameistrivõistlustega, ikka jääb mulje, et meie peame Eesti-Läti maavõistlust, kus tähtis pole mitte maailmameistri tiitel vaid edu Läti ees. Me ei taha näha, et teised rahvad võivad olla meist mitmel alal edukamad. Meil pole silmi ka

nende jaoks, kes meist viletsamad ja meie abi vajaksid. Olles küll ise pidevalt välisabile toetunud, ei tule meil ise tugevaks saades mõttesegi nõrgemaid aidata.

Sallimatus väljendub ka kooliõpilaste suhtumises üksteisesse. Teistsugune riietus, kõnepruuk, aga ka kombed ja mõtlemisviis võivad saada kiusamise põhjuseks.

Individualism ja egoism

Eesti ühiskonnas valitsevad individualism ja egoism. See on varakapitalismile omane suhtumine, kus igäüks seisab vaid enda eest ja koostöö läheb vaevaliselt. Tabavalt on öelnud 18. sajandi šoti filosoof ja vabaturumajanduse vaimne isa Adam Smith oma raamatus "Moraalsete tunnete teooria", et erinevates ühiskondades väärtustatakse erinevaid isikuomadusi. Mida barbaarsem on ühiskond, seda enam hinnatakse seal stoitsistlikke (vana-kreeka filosoofi Stoa koolkonna järgi) voorusi nagu enesevalitsemist, vastupidavust ja tugevust. Kuna kaaslastelt pole loota halastust, ei saa siin inimene endale nõrkust lubada. Arenenud ühiskonnas on aga au sees humaansed iseloomujooned: tundlikkus teiste emotsioonide suhtes, hoolivus ja abivalmidus.

Eestis on täiesti ilmselt praegu au sees nn stoitsistlikud väärtused: vastupidavus ja enesevalitsemine, mitte humaansed väärtused nagu kaastundlikkus ja hoolivus. Ei ole hea toon näidata oma nõrkust. Üldine suhtumine on, et oled ise süüdi, kui hakkama ei saa. Ilmselt on raske elu muutnud paljud inimesed tugevaks, aga kalgiks. Ei märgata abivajajat enda kõrval. Ei hoolita võõrast murest. Heategevus on alles lapsekingades.

Rein Taagepera on öelnud, et eesti mees ei julge olla nõrk. Uputab oma mure viinasse, vahetab partnereid või tõmbab end oksa. Aga oma probleemidest lähedastele ei räägi. Arvan, et tegelikult on see kogu meie ühiskonna käitumisviis. Kõik kannatavad vapralt, vahel karjuvad vihaselt, aga oma tõelistest muredest ei räägi. Nii ei saa aga keegi ka aidata. Pole harjutud teistega arvestama, ei ole kombeks kaaslast aidata.

Ka individualistliku ja egoistliku suhtumisega saab koolis võidelda. Arvan, et oleks palju kasu sellest, kui kool suunaks lapsi kaasa lööma sotsiaalabi ja heategevuse alal. Käisin kord Saksamaal ühes väga rikkas erakoolis, kus näidati uhkusega tuba, kus inglise prints oli elanud. Samasuguse uhkusega näidati stendi, kus olid kirjas laste ühiskondlikult kasuliku töö tunnid. Selle eliitkooli laste kohustuseks oli käia abiks kohalikus tuletõrjes, töötada haiglas ja põetada vanureid. Selline heategevus kuulus eliitkooli õpilase kasvatusel juurde. Usun, et see on äärmiselt

oluline. Vaid siis, kui laps saab ise tunda teiste inimeste aitamise röömu, saab ta mõista ka teiste muresid. Miks mitte kaaluda ka Eestis uuesti ÜKT tundide sisseviimist kooli? Vanapaberi ja vanaraua kogumise asemel võiks lapsed teha ühiskondlikult kasuliku töö tunde lastekodudes, turvakodudes, hoolitseda vanurite eest või hoida lapsi. Heategevus ja sotsiaaltööle pühendumine saab muutuda traditsiooniks alles siis, kui inimesi harjutada sellise tegevusega. Miks mitte teha sellega algust just kooliajal?

Samuti tuleks lastes arendada empaatiavõimet: võimet elada kaasa teiste tunnetele, panna end kujutlusvõime abil teise olukorda. Kiusajal kaoks ilmselt soov teist piinata, kui ta suudaks vaadata olukorrale läbi ohvri silmade.

Autoritaarsus

Arvan, et just totalitaarsest ühiskonnast on päranduseks saadud autoritaarsus, mis ka tänases koolis on kahjuks pigem reegliks kui erandiks. Partnerluse ja koostöö asemel on sageli hoopis võimutsemine ja vägivald. Õpetaja teeb sageli karmi näo ette, et varjata oma abitust. Õpetaja peaks julgema tunnistada ka oma nõrkust, see teeks ta tugevaks. Lapsed hindavad aga õpetajat, kes avab end kui inimest. Ja ootavad, et õpetaja näeks ka neis inimest.

Autoritaarsus on kogu ühiskonna probleem. Analoogia võib tuua meditsiini valdkonnast, kus praegu püütakse saada lahti paternalismist arsti-patsiendi suhetes. Traditsiooniline arusaam, et arst teab, mis patsiendile hea on, asendub partnerlusega. Arst peab võtma arvesse mitte ainult patsiendi verepilti vaid ka väärtuspilti. Samasugune muutus peab toimuma ka koolis. Õpetaja peab arvestama iga lapse individuaalsusega. Tõstma temas esile seda, mis temas head on. Kiitma igähte just tema edusammude eest. Tuleb tunnustada seda, kes õpib kõikidele viitele, aga ka seda, kes parandab kahe kolmeks. Õpilasi ei tohi omavahel võrrelda, sest see paneb nad ebavõrdsesse olukorda. Laste võimed on erinevad ja seepärast ei saa kõigilt nõuda sedasama. Erilist tähelepanu vajavad need, kellele kooliprogramm üle jõu käib ja need, kes on teistest andekamad. Võrdsustamine tekitab mõlemates rahulolematust ja võib muuta lapse agressiivseks.

Tegelikult sõltub koolis kõik õpetajast. Seepärast on kõige tähtsam kasvatada just õpetajat. Tema on see, kes saab kujundada väärtushinnanguid, kutsuda korrale ja toetada. Tähtis on jõuda nii kiusaja kui kiusatava isiksuse mõistmiseni.

Õpetaja Lauri näide

Mõelgem nüüd veel korraks Lutsu “Kevade” peale. “Kevadest” näeme ka, mis aitas tegelikult Arnot tõrjutuse ja üksinduse tundest üle saada, kui Toots, Teele ja Imelik harrastasid tema suhtes psühholoogilist vägivalda tarvitasid. Tõnisson oli hea sõber, aga tegelikult vajas Tõnisson rohkem Arnot, kui Arno Tõnissoni. Arnole olid abiks just täiskasvanud inimesed. Lihtne ent elutark Lible, kellega koos ta oma elumuredes selgust sai. Ja õpetaja Laur, kes nägi tema ilmselt erakordset annet ja suurt tundlikkust. Tänapäeva keelepruugis öeldes, Arnot aitas täiskasvanute individuaalne lähenemine. Nähes Arno õrna hinge ja vaimsust, mida osatasid robustsete eluvendade kiusamine ja Teele suhetega manipuleerimine, pani õpetaja Laur Arno hinge helisema. Ta kinkis talle viiuli ja käskis hoolega harjutada. Ta uskus temasse, ta andis talle tegevuse, mis teda köitis ja teda arendas. Õpetaja Laur andis Arnole usu endasse.

Ka Tootsile oskas õpetaja Laur õigesti läheneda, selle asemel, et pröögata nagu Julk-Jüri, rääkis ta temaga nagu mees mehega. Teades, et Tootsil pole püsivust kodutöid teha, lubas ta talle, et ta võiks teha vaid poole ülesantust, aga tehku hästi. Teades, kui raske on halvast mahakirjutamise harjumusest korrapealt lahti saada, andis ta talle võimaluse end tasapisi parandada, öeldes, et peaasi on, et tee ise ega kirjutaks teiste pealt maha. Nii vähendas ta ka Tootsi agressiivsust.

Just õpetaja käes on laste hinged, nende käes on võimalus läheneda igale lapsele individuaalselt, juhatada hingeline ja üksildusele kalduv laps muusika juurde ja rääkida ulaka või lausa vägivaldsega nagu mees mehega. Õpetajale on antud võimalus kasvatada lastes neid väärtusi, mis teevad neist teistest hoolivad ja empaatiavõimelised inimesed.

Seepärast on minu sõnum: kujundagem õpetajat! Õpetaja väärtustest ja soovist sekkuda ja lapsi aidata sõltub see, missugusteks meie lapsed kasvavad. Oluline on õpetaja väärtuskasvatus. Just õpetajakoolitusse ja õpetajate täiendkoolitusse tuleks sisse viia eetika kui õppeaine. See, millise hariduse saab tulevane õpetaja, määrab, millise hariduse saaavad meie lapsed.

On tõsi ka see, et praeguses olukorras vajab ka õpetaja ise kaitset. Senisest rohkem tuleb arvestada õpetaja vajadusi ja väärtustada tema tööd. Õpetaja amet tuleb tõsta au sisse. Tõstes õpetajate palku, tekib õpetaja kohale konkurss ja saab võtta tööle neid, kes seda tööd armastavad ja teha oskavad. Vähendades õpetajate koormust,

antakse neile võimalus õpilasi paremini tundma õppida ja jõuda iga lapseni kui erilise isiksuseni.

Kuhu poole peaksime liikuma?

Poliitikute loosung “Nulltolerants koolis” meenutab mulle Gorbatšovi viinavastast võitlust. Selle asemel ütleksin, et vaja on sada protsenti tolerantsust erinevate isiksuste suhtes. Kõik inimesed on erinevad. Märka inimest ja tema probleemi! Uuri parem, kas tal on mingi mure, miks ta niimoodi käitub. Nii agressiivsusel kui ka tõrjutusel on oma põhjused. Täna “Postimehest” loeme, et on loodud rahutute laste keskus. Rõõmustaksin, kui ka tõrjutud laste jaoks loodaks sotsiaalsete oskuste arendamise keskus.

Kui korda saadakse vaid koolide välisilme ja kool jääb edasi vanglaks, siis võime öelda, et 21. sajandi kooli projekt muutis koolid eurovangleteks. Tegelikult unistame sellest, et ilusates heledates koolimajades hakkavad käima lapsed ja õpetajad, kelle silmis särab rõõm ja kes üksteisest hoolivad, väärtustades kõige kõrgemalt just koostööd. 21. sajandi kool peab muutuma inimsõbralikuks turvaliseks kohaks kõigile, kes seal õpivad ja töötavad.